

KORXONA BOSHQARUVI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARI VA IQTISODIY MEXANIZMLARI

Qarshi davlat universiteti

Mustaqil tadqiqotchisi

Anvarova Lobarxon Sherzod qizi

Gmail: lobarxon@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7189-5097>

Annotatsiya. Mazkur tezisdan korxona boshqaruvi samaradorligini oshirishning zamonaviy konsepsiyalari va iqtisodiy mexanizmlari nazariy hamda amaliy jihatdan tadqiq etilgan. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalarining barqaror rivojlanishi, raqobatbardoshligini mustahkamlashi va mavjud resurslardan samarali foydalanishi ko'p jihatdan boshqaruv tizimining samaradorligiga bog'liq. Tadqiqotda strategik boshqaruv, jarayonli boshqaruv, natijaga yo'naltirilgan boshqaruv, Lean Management, Agile Management, innovatsion va raqamli boshqaruv kabi zamonaviy konsepsiyalarning korxona faoliyati samaradorligiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, boshqaruv samaradorligini oshirishda iqtisodiy rag'batlantirish, mehnat unumdorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish, KPI tizimidan foydalanish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv qarorlarini ma'lumotlarga asoslangan holda qabul qilish mexanizmlarining ahamiyati asoslangan. Tadqiqot natijasida korxona boshqaruvi samaradorligini kompleks baholash va uni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: korxona boshqaruvi, boshqaruv samaradorligi, zamonaviy boshqaruv konsepsiyalari, iqtisodiy mexanizm, strategik boshqaruv, raqamli boshqaruv, Lean Management, Agile Management, KPI, mehnat unumdorligi, innovatsion boshqaruv.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqobat muhitining kuchayishi, bozor talablarining tezkor o'zgarishi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi

va resurslardan oqilona foydalanish zarurati korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirish masalasini strategik ahamiyatga ega yo'nalishlardan biriga aylantirmoqda. Korxonaning bozordagi barqarorligi va raqobatbardoshligi nafaqat ishlab chiqarish quvvatlari yoki moliyaviy resurslar hajmiga, balki mavjud resurslardan qay darajada samarali foydalanilayotganiga, boshqaruv qarorlarining tezkorligi va asoslanganligiga ham bevosita bog'liq. Shu sababli zamonaviy sharoitda korxona boshqaruvini faqat ma'muriy funksiyalar majmui sifatida emas, balki iqtisodiy samaradorlikni shakllantiruvchi kompleks tizim sifatida qarash zarur. Korxona boshqaruvi samaradorligi iqtisodiy resurslardan foydalanish natijadorligi, xarajatlarni optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, moliyaviy natijalarni yaxshilash va korxonaning strategik maqsadlariga erishish darajasi bilan tavsiflanadi. Boshqaruv tizimining samarali tashkil etilishi ishlab chiqarish jarayonlarining muvofiqlashtirilishi, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish va bozor o'zgarishlariga tezkor moslashish imkonini beradi. Aksincha, boshqaruv qarorlarining yetarlicha asoslanmaganligi, resurslarning samarasiz taqsimlanishi va ichki jarayonlarning muvofiqlashtirilmaganligi korxona xarajatlarning ortishi hamda raqobatbardoshlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Zamonaviy boshqaruv nazariyasida korxona samaradorligini oshirishga qaratilgan turli konsepsiyalar shakllangan. Jumladan, strategik boshqaruv, jarayonli boshqaruv, natijaga yo'naltirilgan boshqaruv, Lean Management, Agile Management, innovatsion boshqaruv va raqamli boshqaruv konsepsiyalari korxonalar faoliyatini takomillashtirishning muhim vositalari sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu konsepsiyalarning umumiy jihatida boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish, qaror qabul qilish tezligini oshirish va korxonaning o'zgaruvchan tashqi muhitga moslashuvchanligini kuchaytirishga qaratilganligidir. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv samaradorligini oshirishning mazmuni yanada kengaymoqda. Korxonalarda ERP, CRM, Big Data, sun'iy intellekt, biznes-analitika va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarining joriy etilishi boshqaruv qarorlarini real vaqt rejimida shakllantirish imkonini bermoqda. Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv

yondashuvi rahbariyatga korxonaning moliyaviy holati, ishlab chiqarish jarayonlari, mijozlar xatti-harakati va bozor tendensiyalari to'g'risidagi axborotni tezkor tahlil qilish imkonini yaratadi. Natijada boshqaruv qarorlarining aniqligi va samaradorligi oshadi. Boshqaruv samaradorligini oshirishda iqtisodiy mexanizmlarning ham alohida o'rni mavjud. Xodimlarni moddiy va nomoddiy rag'batlantirish, mehnat unumdorligini oshirish, xarajatlarni boshqarish, investitsiya resurslaridan samarali foydalanish, natijaga asoslangan mukofotlash tizimini joriy etish hamda KPI (Key Performance Indicators) ko'rsatkichlaridan foydalanish korxona boshqaruvining iqtisodiy natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, boshqaruv samaradorligini baholashda faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga tayanish yetarli emas. Mijozlar qoniqishi, xodimlar samaradorligi, innovatsion faollik, raqamlashtirish darajasi va biznes jarayonlarining tezkorligi kabi ko'rsatkichlarni ham kompleks baholash zarur. O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash, korxonalar raqobatbardoshligini oshirish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar sharoitida korxona boshqaruvi samaradorligini takomillashtirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Korxonalarning ichki boshqaruv mexanizmlarini zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish, innovatsion va raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda boshqaruv qarorlarini iqtisodiy jihatdan asoslash barqaror rivojlanishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, mazkur tezisning maqsadi korxona boshqaruvi samaradorligini oshirishning zamonaviy konsepsiyalarini tahlil qilish, ularning iqtisodiy mazmunini ochib berish hamda boshqaruv samaradorligini takomillashtirishga xizmat qiluvchi iqtisodiy mexanizmlarni asoslashdan iborat. Ushbu maqsad doirasida zamonaviy boshqaruv konsepsiyalarining mazmuni o'rganiladi, boshqaruv samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy iqtisodiy omillar aniqlanadi hamda korxonalarda samarali boshqaruv tizimini shakllantirishning ustuvor yo'nalishlari ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Iqtisodiyotni globallashtirish sharoitida korxona boshqaruvi samaradorligini oshirish har qanday xo'jalik yurituvchi subyektning barqaror

faoliyat yuritishi, raqobatbardoshligini oshirishi va bozordagi mavqeini mustahkamlashida muhim omil hisoblanadi. Bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan hozirgi davrda korxonalar faqat mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish bilan cheklanib qolmay, balki mavjud resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, raqamli texnologiyalar asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish va iste'molchi talablariga tez moslashish zarurati bilan yuzma-yuz kelmoqda. Shu bois korxona boshqaruvi samaradorligini oshirish masalasi nafaqat alohida korxona darajasida, balki tarmoq, hudud va milliy iqtisodiyot darajasida ham dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Mazmunan qaralganda, korxona boshqaruvi samaradorligi boshqaruv tizimi tomonidan belgilangan maqsad va vazifalarga eng kam xarajatlar, optimal resurs sarfi va yuqori natijadorlik orqali erishish darajasini ifodalaydi. Bu tushuncha korxonaning moliyaviy natijalari, ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, boshqaruv qarorlarining sifati, tashkiliy tuzilmaning moslashuvchanligi, innovatsion faollik, xodimlar salohiyatidan foydalanish darajasi hamda bozor talablariga moslashish qobiliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Demak, boshqaruv samaradorligi faqat foyda yoki rentabellik bilan o'lchanmaydi. U korxona faoliyatining barcha iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy va texnologik jihatlarini qamrab oluvchi kompleks tushuncha hisoblanadi.

Korxona boshqaruvi samaradorligi iqtisodiy mazmuniga ko'ra korxonaning mavjud resurslardan oqilona foydalanish, belgilangan maqsadlarga samarali erishish va barqaror raqobat ustunligini ta'minlash qobiliyatini ifodalaydi. Zamonaviy boshqaruv konsepsiyalari esa ushbu jarayonni yangi bosqichga olib chiqib, korxonalarni innovatsion, raqamli, moslashuvchan va natijador boshqaruv tizimiga o'tkazishga xizmat qiladi.

Shu sababli mazkur mavzuni ilmiy jihatdan o'rganish korxonalar faoliyatini takomillashtirish, boshqaruv mexanizmlarini modernizatsiya qilish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega (1.1.1-jadval).

Olim / muallif	Korxona boshqaruvi samaradorligi bo'yicha ta'rifi / yondashuvi
Peter F. Drucker¹	Drucker yondashuviga ko'ra, boshqaruv samaradorligi faqat ishni "to'g'ri bajarish" emas, balki eng avvalo "to'g'ri ishni tanlash" va uni natijaga yo'naltirishdir. Shu nuqtayi nazardan korxona boshqaruvi samaradorligi rahbariyatning resurslarni maqsadga muvofiq yo'naltirib, real iqtisodiy natijaga erishish qobiliyatini bildiradi.
Henri Fayol²	Fayol boshqaruvni rejalashtirish, tashkil etish, buyruq berish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish funksiyalari orqali tushuntiradi. Shu asosda korxona boshqaruvi samaradorligi ushbu funksiyalarning o'zaro uyg'un ishlashi, ya'ni maqsad, resurs, xodim va nazorat tizimining bir butun holda natija berishi bilan izohlanadi.
Chester I. Barnard³	Barnard tashkilotni ongli ravishda muvofiqlashtirilgan faoliyatlar tizimi sifatida talqin qiladi. Uning yondashuvida samarali boshqaruv ikki jihatga ega: tashkilot maqsadlariga erishish va xodimlar manfaatlarini qondirish. Demak, korxona boshqaruvi samaradorligi maqsadga erishish bilan inson omilini uyg'unlashtirish darajasidir.
Herbert A. Simon⁴	Simon boshqaruvni avvalo qaror qabul qilish jarayoni sifatida izohlaydi. Uning qarashlariga ko'ra, korxona boshqaruvi samaradorligi boshqaruv qarorlarining

¹ Drucker, P. F. (1967). The effective executive. Harper & Row.

² Fayol, H. (1949). General and industrial management. Sir Isaac Pitman & Sons.

³ Barnard, C. I. (1938). The functions of the executive. Harvard University Press.

⁴ Simon, H. A. (1947). Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organization. Macmillan.

<https://scientific-jl.com/>

	oqilonaligi, cheklangan axborot sharoitida maqbul tanlov qilish va tashkiliy maqsadlarga erishish imkoniyati bilan belgilanadi.
Robert S. Kaplan va David P. Norton⁵	Kaplan va Norton boshqaruv samaradorligini faqat moliyaviy natijalar bilan emas, balki mijozlar, ichki biznes jarayonlari, o'rganish va rivojlanish ko'rsatkichlari bilan baholashni taklif qilgan. Shu sababli ularning yondashuvida korxona boshqaruvi samaradorligi strategiyani kompleks ko'rsatkichlar orqali amaliy natijaga aylantirish qobiliyatidir.
R.A. Fatxutdinov⁶	Fatxutdinov yondashuvida boshqaruv samaradorligi raqobatbardoshlik, strategik marketing, innovatsion menejment va boshqaruv qarorlarining sifati bilan bog'liq. Demak, korxona boshqaruvi samaradorligi korxonaning raqobat ustunligini ta'minlaydigan sifatli boshqaruv qarorlari va innovatsion jarayonlar natijasidir.
G.K. Lafta⁷	Lafta yondashuvida boshqaruv samaradorligi murakkab, ko'p omilli kategoriya sifatida qoraladi. U faqat moliyaviy natija emas, balki boshqaruv tizimining tashkiliy, iqtisodiy va ijtimoiy natijadorligini ham qamrab oladi.
M.S. Motyshina⁸	Motyshina korxona menejmenti samaradorligini baholashda yagona oddiy ko'rsatkich yetarli emasligini, boshqaruv natijalarini kompleks ko'rsatkichlar orqali aniqlash zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuvga ko'ra, korxona boshqaruvi samaradorligi moliyaviy, tashkiliy va

⁵ Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The balanced scorecard: Measures that drive performance. Harvard Business Review, 70(1), 71–79.

⁶ Фатхутдинов, Р. А. (2005). Стратегический менеджмент: Учебник. Дело.

⁷ Лафта, Дж. К. (2009). Эффективность менеджмента организации: Учебное пособие. КНТ.

⁸ Мотышина, М. С., & Князев, С. В. (2010). Оценка эффективности менеджмента предприятия. Проблемы современной экономики, 4(36), 114–115.

<https://scientific-jl.com/>

	jarayon ko'rsatkichlarining umumiy natijasidir.
S.E. Novoselova⁹	Novoselova boshqaruv samaradorligini korxona boshqaruvi nazariyasi va amaliyotida alohida ilmiy kategoriya sifatida tahlil qiladi. Uning yondashuvida samaradorlik boshqaruv maqsadlari, omillari, mezonlari va ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik orqali aniqlanadi.
I.U. Shaxgirayev¹⁰	Shaxgirayevga ko'ra, korxona menejmenti samaradorligi qo'yilgan vazifalar, korxona missiyasi va maqsadlariga erishish darajasini aks ettiradi. Bu ta'rif boshqaruv samaradorligini maqsadga erishish va natijadorlik bilan bevosita bog'laydi.
M. Sharifxo'jayev va Yo. Abdullayev¹¹	Sharifxo'jayev va Abdullayev menejmentni rahbarning to'g'ri tanlov qilishi va oqilona qaror qabul qilishiga xizmat qiluvchi fan sifatida izohlaydi. Shu asosda korxona boshqaruvi samaradorligi rahbarning oqilona qarorlar orqali korxona maqsadlariga erishish qobiliyati sifatida talqin qilinadi.
D.S. Qosimova¹²	Qosimova menejment nazariyasini boshqaruv faoliyatining umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, boshqaruv tizimiga ta'sir usullari va boshqaruv mexanizmlarini o'rganuvchi fan sifatida izohlaydi. Bu yondashuvda korxona boshqaruvi samaradorligi boshqaruv tamoyillari va mexanizmlarining amaliy natija berish darajasidir.

⁹ Новоселова, С. Е. (2015). Сущность эффективности управления предприятием в теории и практике менеджмента. Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд.

¹⁰ Шахгиряев, И. У. (2020). Эффективность менеджмента предприятия. [Журнал/нашр ma'lumoti aniqlashtirilishi kerak].

¹¹ Sharifxo'jayev, M., & Abdullayev, Yo. (2001). Menejment: Darslik. O'qituvchi.

¹² Qosimova, D. S. (2011). Menejment nazariyasi: Darslik. Tafakkur-bo'stoni.

Sh.N. Zaynutdinov va hammualliflar¹³	Zaynutdinov va hammualliflar boshqaruv samaradorligini boshqaruvda markazlashuv va nomarkazlashuvning optimal uyg'unligi bilan bog'laydi. Shu nuqtayi nazardan, korxona boshqaruvi samaradorligi vakolatlar taqsimoti, boshqaruv pog'onalari va qaror qabul qilish tezligining maqbul tashkil etilishidir.
S.S. G'ulomov¹⁴	G'ulomovning menejmentga oid ishlari boshqaruvning nazariy va amaliy asoslarini o'rganishga qaratilgan. Mazmunan qaralganda, uning yondashuvida korxona boshqaruvi samaradorligi ilmiy asoslangan boshqaruv usullaridan foydalanish, resurslarni tashkil etish va xo'jalik faoliyatini maqsadga muvofiq yo'naltirish bilan bog'liq.
E.X. Mahmudov va M.Y. Isakov¹⁵	Mahmudov va Isakov korxonani milliy iqtisodiyotning asosiy ishlab chiqarish bo'g'ini sifatida ko'rsatadi. Ularning korxona iqtisodiyotiga oid yondashuvi asosida boshqaruv samaradorligi korxona resurslaridan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish natijalarini oshirish va bozor sharoitida barqaror faoliyat yuritish bilan belgilanadi.

Mazkur jadvalda korxona boshqaruvi samaradorligi tushunchasiga oid xorijiy, MDH va O'zbekiston olimlarining ilmiy qarashlari umumlashtirilgan. Jadval mazmunidan ko'rinadiki, turli ilmiy maktab vakillari ushbu tushunchani har xil nuqtayi nazardan talqin qilgan bo'lsa-da, ularning yondashuvlarida umumiy jihat mavjud: boshqaruv samaradorligi korxonaning mavjud resurslardan oqilona foydalanishi, belgilangan maqsadlarga erishishi va barqaror iqtisodiy natija olishi bilan chambarchas bog'liqdir.

¹³ Zaynutdinov, Sh., Sermuxamedov, A., & Murakayev, I. (2001). Menejment asoslari. Moliya.

¹⁴ G'ulomov, S. S. (2002). Menejment asoslari: O'quv qo'llanma. Sharq.

¹⁵ Mahmudov, E. X., & Isakov, M. Yu. (2006). Korxona iqtisodiyoti: O'quv qo'llanma. TDIU.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, korxona boshqaruvi samaradorligini oshirish zamonaviy boshqaruv konsepsiyalarini amaliyotga joriy etish va samarali iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish bilan bevosita bog'liq. Strategik, raqamli, innovatsion, Lean va Agile boshqaruv yondashuvlari resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish va boshqaruv qarorlarining tezkorligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli korxonalarda KPI tizimi, raqamli texnologiyalar, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv va xodimlarni rag'batlantirish mexanizmlarini uyg'unlashtirish barqaror rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. – Boston: Harvard Business School Press, 1996. – 322 p.
2. Davenport T.H., Harris J.G. Competing on Analytics: The New Science of Winning. – Boston: Harvard Business School Press, 2007. – 240 p.
3. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. – 306 p.
4. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 4th ed. – Hoboken, NJ: Pearson, 2021. – 1136 p.
5. Davenport T.H., Ronanki R. Artificial Intelligence for the Real World // Harvard Business Review. – 2018. – Vol. 96, No. 1. – P. 108–116.
6. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 172 p.
7. Abdurahmonov Q.X. Raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 384 b.
8. Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Ishnazarov O.E. Raqamli iqtisodiyot. – Toshkent: Universitet, 2021. – 352 b.
9. Xodiyev B.Y., Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Barkamol fayz media, 2020. – 512 b.

10. Mustafakulov Sh.I. Raqamli transformatsiya sharoitida boshqaruv samaradorligini oshirish yo'nalishlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2023. – № 4. – B. 15–27.